

УДК 340.132.6

Павлишин О. В. – кандидат юридичних наук,
доцент, докторант докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ

ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА ЙОГО ОЗНАКИ В КОНТЕКСТІ СЕМІОТИКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Визначено поняття правозастосування на підставі результатів вивчення філософсько-правової та юридичної літератури. Проаналізовано за допомогою семіотичної методології ознаки правозастосування як правової знакової конструкції та елементу правової реальності. Схарактеризовано значення семіотичного підходу для розв'язання окремих проблем філософії права та юриспруденції на сучасному етапі їхнього розвитку.

Ключові слова: правозастосування, семіотика права, філософія права, семіотико-правовий аналіз, знакова система права, правова реальність.

Держава зацікавлена в додатковому контролі за реалізацією окремих нормативних приписів, що зумовлено економічними, політичними, ідеологічними, національними, територіальними та іншими потребами й інтересами, а також пов'язано зі здійсненням охоронної функції. Це зумовлює потребу в забезпеченні складного правового регулювання, здійснюваного через особливу форму реалізації права – правозастосування. З позицій семіотики права цей знаковий феномен має складну структуру, адже містить ще одну проміжну ланку правової діяльності, а отже, правового семіозису, передбачає інтерпретацію змісту правових знаків і прийняття правового рішення спеціальним уповноваженим суб'єктом права, що постає ще одним *посередником* між правовими принципами, змістом норми права та соціальною дійсністю.

Теоретичні аспекти правозастосування досліджували відомі юристи та правознавці дореволюційного (Л. Є. Владимиров, А. Ф. Коні, В. К. Случевський, І. Я. Фойницький) та радянського

(М. Г. Александров, С. С. Алексєєв, О. Я. Берченко, Я. М. Брайнін, П. Т. Васьков, М. М. Вопленко, І. Я. Дюрягін, П. С. Елькінд, Ю. Х. Калмиков, В. М. Карташов, В. В. Лазарєв, І. П. Левченко, В. І. Леушин, Я. С. Михалєк, А. В. Наумов, П. Ю. Недбайло, Ю. С. Решетов, Ю. Г. Ткаченко, Ю. О. Тихомиров, В. В. Юсупов, Ф. М. Ягофаров) періодів. Цю тему у своїх працях вивчали також О. О. Бандура, С. В. Бобровник, М. Т. Ведерніков, Ю. Л. Власов, С. Д. Гусарєв, А. М. Колодій, В. В. Копєйчиков, М. В. Костицький, С. Л. Лисенков, В. Г. Лихолоб, Б. В. Малишев, О. В. Москалюк, Є. В. Новіков, А. Ю. Олійник, О. І. Осауленко, Д. В. Слинько, О. В. Фандалюк та ін.

Слід акцентувати увагу на працях П. М. Балтаджи, Ю. Ю. Білас, Є. Г. Боблєшова, Д. О. Бочарова, К. І. Бриля, М. Д. Гнатюк, В. В. Головченка, О. В. Головченко, Н. В. Добренької, В. В. Думи, А. А. Казанчана, О. В. Капліної, К. О. Клименка, В. В. Корнієнка, К. М. Костовської, Т. С. Мартянової, Л. В. Мелєх, І. Л. Невзорова, О. В. Пунько, Л. І. Пригари, Б. П. Ратушної, М. Б. Рісного, В. В. Пахомова, Л. С. Самсонової, О. О. Уварової, Р. Х. Якупова, Р. В. Шагєвої, В. В. Єршова та інших науковців, які досліджували принципи й соціально-політичні аспекти правозастосування в діяльності податкових і правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування та в різних галузях процесуального права [1]. Водночас семіотико-правові аспекти правозастосування майже не досліджено, хоча проблема його вдосконалення, зокрема за допомогою семіотичної методології, є однією з найактуальніших у сучасних умовах реформування всіх сфер суспільного життя. З огляду на зазначене, мета пропонованої статті – визначити поняття правозастосування та висвітлити його ознаки в контексті семіотико-правового аналізу правової реальності.

Термін «правозастосування» є буквальним перекладом російського юридичного терміна «правоприменение». В українській юридичній літературі використовують різні варіанти понять, похідних від цього слова. Так, перекладаючи з російської мови терміни «правоприменительный», «правоприменитель», вітчизняні вчені не дійшли єдиної думки, тому науковці оперують як поняттям «правозастосовний» (процес, орган, акт), так і категоріями «правозастосовний» («правозастосувальний») «правозастосовник», «правозастосувач» або «правозастосовець». Зокрема, на позначення ознак практики та діяльності найчастіше вживають

поняття «правозастосовча» (О. В. Андрієнко, В. І. Борисов, Д. О. Бочаров, О. М. Воробйов, В. В. Дума, В. В. Корнієнко, А. В. Котелевець, М. І. Панов, В. В. Пахомов, Л. С. Фединяк та інші), а щодо актів – «правозастосовний» (П. М. Балтаджи, К. І. Бриль, Н. В. Добренька, Л. І. Калєніченко, О. В. Капліна, Л. М. Кельман, Т. С. Мартьянова, Л. В. Мелєх, О. В. Пунько та інші) або «правозастосувальний» (А. А. Казанчан, І. Л. Невзоров, М. Б. Рісний, О. В. Фандалюк та ін.).

Дослідження правових феноменів з позицій семіотики права та в контексті семіотико-правового аналізу правової реальності передбачає дотримання однозначності у використанні юридичних (як і наукових загалом) термінів. У зв'язку із цим у межах статті будемо послуговуватись варіантом «правозастосовчий», який вважаємо найадекватнішим.

Обґрунтовуючи це твердження, слід зауважити, що російськомовний термін «правоприменение» тотожний словосполученню «применение права». Тому похідний термін «правоприменительный» відображає активну властивість органу, рішення, акта, що полягає в застосуванні ними або через них норм права. Описовий характер з акцентом на активність зазначених виразників застосування права має слово «правозастосовний», а термін «правозастосовчий», навпаки, позначає пасивну ознаку об'єкта описування, оскільки українські слова «застосовний» та «незастосовний» відповідають російським словам «применимый» і «неприменимый», які мають зовсім інше змістове навантаження, про що свідчить практика їхнього використання в спеціальній літературі не лише гуманітарних, а й точних наук [2, с. 45, 63]. Для того щоб переконатись у цьому, варто порівняти слова «применимый» і «применительный» та проаналізувати, з якими іменниками вони співвідносяться. Таким чином, було встановлено, що перше поняття походить від іменника «применимость», а друге – від «применение», що й зумовлює відмінності у їх значенні [3]. У схожому терміні «правозастосовник», який, на нашу думку, є вдалим відповідником первинного терміна «правоприменитель», відображено активний характер застосування права, тому саме цей варіант є оптимальним, водночас «правозастосувач» також має право на існування, адже не є неправильним.

Оскільки «правозастосування» – це український відповідник терміна «правоприменение», який активно використовували

в радянській і пострадянській юридичній науці, то «правозастосовчий» точно передає зміст поняття «правоприменительный». У такому разі правильним вважаємо саме цей термін, оскільки «застосовний» означає «применимый», тому діяльність, акт, процес є «правоприменительными», а не «правоприменимыми».

Слово, яке з'являється в мові шляхом суфіксального способу творення прикметників, має бути співзвучним з іменником, від якого утворене. Однак може бути й інакше за умови використання альтернативного суфікса. Порівняймо: «розпорядження» – «розпорядчий» (акт), «виконання» – «виконавчий» (директор). У цих прикладах акцентовано на активній позиції суб'єкта діяльності, що забезпечено використанням суфікса «-ч-». «Неприменимый» – це в перекладі з російської мови «незастосовний» (закон, підхід, алгоритм тощо). Якщо ми хочемо висловити думку про те, що певний акт принципово не може бути застосованим, правник буде говорити «незастосовний акт», а отже – «незастосовний правозастосовчий акт» (російською – «неприменимый правоприменительный акт»), адже він з об'єктивних причин не може набрати чинності. Спроба в цьому разі використати альтернативний термін «правозастосовний» зумовлює логічно суперечливе твердження.

Крім семіотико-правового та юридико-лінгвістичного аналізу термінів, похідних від поняття «правозастосування», варто розглянути його характерні ознаки, специфічне місце та значення серед інших форм правореалізації. Зазначене допоможе надалі визначити послідовність етапів здійснення й особливості правозастосовчого процесу, окреслити проблемні аспекти теорії та практики правозастосовчої діяльності, а також основні шляхи й перспективи вдосконалення правозастосування.

Конкретизуючи випадки необхідності правозастосування в контексті його зв'язку з правовідносинами, зауважимо, що реалізація норм права у формі їх застосування не залежить від бажання суб'єктів, а обов'язково відбувається тоді, коли адресати правових норм не можуть реалізувати свої передбачені законом права й обов'язки без посередництва компетентних органів, тобто без юридичної кваліфікації – специфічної діяльності вповноважених владних осіб з інтерпретації правових норм, тлумачення їхнього змісту та, відповідно, правозастосовчого

розсуду, що перетворює правозастосування на особливий об'єкт семіотико-правових досліджень.

За цих умов справедливим буде твердження, що на певному етапі правозастосування як форма владного індивідуально-правового регулювання долучається до способів безпосередньої реалізації – додержання, виконання, використання як форм саморегуляції учасниками правореалізації власної поведінки. Така правореалізаційна саморегуляція лише тоді буде ефективною, коли забезпечена можливістю владної правозастосовчої діяльності, що втілює глибинний зв'язок між ними, зумовлений взаємодією між правом і владою, та обов'язковий, а не факультативний характер правозастосування для знакової конструкції правореалізації.

Із семіотико-правової позиції у феномені правозастосування можна виокремити декілька «знакових переходів» на всіх рівнях правової реальності:

- від знакових характеристик ідеї права, виражених у правових цінностях і принципах, до тексту індивідуального правового акта й фактичної соціальної поведінки;

- від тексту норми права, яка є формальним відображенням, знаком правової дійсності, до рішення правозастосовчого органу (через інтерпретацію її змісту, тобто юридичну кваліфікацію) та втілення вимог цієї норми в правовому житті (насправді тут в узагальненому вигляді наявні ще два символічні переходи, оскільки одна норма є причиною юридичного факту, інша – уповноважує суб'єкта правозастосування);

- від намірів й абстрактних правових можливостей соціальних суб'єктів, які реалізують норму права, до їхньої конкретної правової поведінки (від правосуб'єктності до правового життя) за посередництва правозастосовчого органу (або наділеної владними повноваженнями особи), який є проміжною ланкою в процесі реалізації права;

- від правового рішення суб'єкта правозастосування до тексту індивідуального правозастосовчого акта, а згодом – до реалізації цього рішення в суспільних відносинах.

Якщо фактичні випадки, за яких наявне правозастосування, здебільшого не викликають наукових дискусій, дослідники групують їх за різними підставами, то стосовно визначення поняття застосування норм права наявні розбіжності, що зумовлено розмаїттям зв'язків цієї знакової конструкції з різними правовими

феноменами. Варто проаналізувати ці визначення детальніше, оскільки кожне з них виокремлює важливі семіотичні характеристики цього правового явища.

Окремі підходи вчених до трактування аналізованого поняття не дають змоги чітко відмежувати застосування від виконання норм права, оскільки наголошують на формально-процедурному аспекті, зовнішньому оформленні застосування права, абстрагуючись від його змісту. Застосування права вважають також способом реалізації права, який зумовлює виникнення, зміну та припинення конкретних правовідносин і має юридичні наслідки, тобто увагу акцентовано на результатах діяльності правозастосовника, наслідках правозастосування. Нерідко послуговуються визначенням, яке наслідує філософсько-логічну традицію розуміння правозастосування як використання його загальних норм для вирішення правових ситуацій стосовно конкретних фактів, що мають юридичне значення. Застосування права тлумачать також як спосіб організації здійснення правових норм, утілення в життя їхніх вимог [4, с. 454–455], владну організацію суспільного порядку та відносин суб'єктів, які беруть участь у суспільному житті [5, с. 432] тощо. Найбільш обґрунтованою, на нашу думку, є позиція, висловлена І. Я. Дюрягіним, про застосування права як особливої складної форми його реалізації, оскільки її здійснюють разом з іншими формами реалізації шляхом взаємного їх проникнення. Це оптимальний підхід з позиції чіткості здійснюваного позиціонування знакової конструкції правозастосування в знаково-символічному складі правової системи України та правової реальності загалом. Цінність інших визначень полягає в різноплановості підходів до окреслення суттєвих ознак правозастосовчої діяльності, адже кожна якісна дефініція містить перелік значущих характеристик предмета розгляду.

Знаний учений В. С. Нерсисянц тлумачить застосування норм права як реалізацію їх у передбачених правом випадках і в запропонованій ним формі – правореалізаційних діях державного органу (чи посадової особи), здійснюваних у межах його компетенції для вирішення конкретних правових справ і прийняття відповідних правових актів [6, с. 483]. Обґрунтованою також є позиція В. В. Лазарева, який визначає застосування права як владну, організаційну діяльність компетентних органів та осіб, що має забезпечити адресатам правових норм

реалізацію належних їм прав й обов'язків, а також гарантувати контроль за цим процесом [7, с. 199]. Схоже трактування пропонує і О. Ф. Скакун, згідно з яким «правозастосування – це здійснювана в процедурно-процесуальному порядку владно-організаційна діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права» [8, с. 388–389]. Вдало підсумовує цю позицію С. Л. Лисенков, визначаючи застосування норм права як спрямовану на реалізацію норм права і здійснювану в спеціально встановлених формах державно-владну, творчо-організаційну діяльність державних органів й уповноважених державою інших суб'єктів з метою вирішення конкретної справи шляхом видання індивідуальних правових приписів (правозастосовчих актів) [9, с. 213].

У радянській юридичній науці ще в 1950-ті роки тривала дискусія щодо основних специфічних ознак правозастосовчої діяльності, підсумком якої було визнання державно-владного характеру застосування права та вказівка на спеціальних суб'єктів, уповноважених здійснювати цей вид діяльності. Водночас П. Е. Недбайло заперечував владний характер актів застосування права, вказуючи на можливість застосовувати правові норми лише в тих правовідносинах, у яких одним із суб'єктів неодмінно є державний орган. На думку вченого, суб'єктами застосування права поряд із державними органами, громадськими організаціями і посадовими особами мають бути окремі громадяни. Згодом Ю. Х. Калмиков підтвердив можливість здійснення правозастосовчої діяльності громадянами, що притаманно застосуванню норм цивільного законодавства.

Сучасні українські правознавці переважно констатують владний («тому що це діяльність компетентного органу або посадової особи, і лише в межах наданих йому (їй) повноважень») [8, с. 390] чи державно-владний («рішення приймають на підставі одностороннього волевиявлення компетентного органу; правові приписи обов'язкові до виконання та в разі потреби забезпечуються примусовою силою держави» [10, с. 93; 11, с. 99]) характер застосування права.

На нашу думку, слушною є позиція представників вітчизняної школи, згідно з якою застосування норм права здійснюють державні органи та посадові особи, лише в окремих

випадках з дозволу держави – громадські організації та деякі інші суб'єкти (органи місцевого самоврядування, адміністрація навчального закладу недержавної форми власності тощо). Аргументуючи цю тезу, зазначимо, що громадянин, отримуючи частину повноважень державного органу, у процесі правореалізації змінює свій правовий статус, стаючи представником цього державного органу. Тобто в разі, якщо особа як громадянин застосовує норму права (посадова особа), вона залишається громадянином в одних правовідносинах, а в процесі правозастосовчої діяльності вже набуває статусу представника держави, що діє від її імені та за її дорученням, а не як окрема фізична особа.

У контексті сучасних тенденцій до «роздержавлення» низки сфер суспільного життя, автономізації та самоорганізації учасників соціальних відносин, змін, які відбулися на пострадянському просторі в інституті приватної власності, динаміки розвитку громадянського суспільства доходимо висновку, що збільшується питома вага правозастосування недержавними органами й організаціями, постає новий суб'єкт застосування норм права (наділений державою відповідною компетенцією активного учасника правозастосовчих відносин, якому належить провідна роль у вирішенні конкретної життєвої ситуації за допомогою акту застосування права) – власник, директор та ін.

За цих умов владний характер правозастосовчої діяльності не зникає, оскільки владність як вияв однобічного волевиявлення має чимало ознак, серед яких наявність суворо визначеної компетенції органів чи осіб, що застосовують право, й обов'язковість виконання правозастосовчих актів, яку в необхідних випадках забезпечують державним примусом. Отже, зазначені вище знакові переходи між різними рівнями правової реальності в контексті семіотико-правового аналізу можуть бути доповнені переходом від влади до права, оскільки правозастосування є ще й виявом владності в праві.

Крім здійснення цього виду діяльності компетентними органами, що наділені державно-владними повноваженнями, та державно-владного її характеру, провідні українські теоретики права виокремлюють ще п'ять суттєвих ознак аналізованого поняття: 1) застосування права відбувається в чітко визначених законом процесуальних формах; 2) це організаційна діяльність, оскільки створює відповідні умови для повнішої реалізації

правових норм; 3) відображає елементи творчості, що означає неформальність рішення в кожному конкретному випадку; 4) зміст діяльності полягає у винесенні індивідуально-конкретних, здебільшого обов'язкових до виконання рішень, які відрізняються від правових приписів загального характеру, тобто нормативно-правових актів; 5) у процесі цієї діяльності органи правозастосування є суб'єктами управління, особи, стосовно яких застосовують право, – об'єктами управління, а прийняття рішення (правозастосовчі акти) – засобами управління [10, с. 93].

На думку С. Л. Лисенкова, правозастосування здійснюють згідно з чітко визначеною нормами права процедурою, порушення якої тягне за собою недійсність усього правозастосовчого процесу. В одних випадках норми щодо порядку розгляду справ дуже деталізовані й утворюють самостійні процесуальні галузі права (наприклад, кримінально-процесуальне право), а в інших – лише встановлюють певну процедуру вирішення окремих справ (прийом на роботу, призначення пенсії тощо). Крім того, застосування норм права завжди має активний творчий характер, а правозастосовчий процес завершується виданням правозастосовчого акта (акта застосування норми права), у якому фіксують індивідуальні правові приписи щодо вирішення конкретної справи [9, с. 212].

Відповідно до позиції О. Ф. Скакун, застосування норм права: 1) має владний характер; 2) є індивідуалізованим, персоніфікованим, оскільки передбачає вирішення конкретної справи, життєвого випадку, певної правової ситуації на підставі норм права; 3) наділене процедурно-процесуальними ознаками, тому що має офіційний порядок дій, низку стадій; 4) є творчим, інтелектуальним; 5) має правовий характер, адже здійснюється на підставі норм права; 6) є юридично оформленим – завершується ухваленням спеціального акта (здебільшого письмового), тобто правозастосовчого акта; 7) має фактичний характер, оскільки у своїй результативній частині (правозастосовчий акт) завжди відіграє роль юридичного факту, що породжує, змінює або припиняє конкретні правовідносини (наприклад, вступ до шлюбу, розлучення подружжя, усиновлення дитини) [8, с. 390–391].

Система формальних ознак правозастосування, яка утворює змістовний каркас правової знакової конструкції, має важливе значення, проте не забезпечує повного уявлення про цей складний

у контексті семіотики феномен. Соціальне значення правозастосування полягає, передусім, у комплексі заходів, які передбачають правозастосовчу діяльність. Відповідно до семіотичного підходу, ми розмежовуємо їх і розглядаємо: правозастосування – у контексті формальних зв'язків між іншими правовими знаковими конструкціями, які належать до правосвідомості, правотворчості, правового регулювання, правової норми, правореалізації як знакових елементів у структурній організації правової системи, а правозастосовчу діяльність – як фактичне втілення знакової конструкції «застосування норм права» в системі правової діяльності, що відображає рівень соціальних відносин і практики суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандура О. О. Філософія постмодерну і деякі проблеми правотворчості та правозастосування / О. О. Бандура // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – № 2. – С. 29–37.
2. Короткий російсько-український математичний словник / уклад.: Ю. Є. Печеніжський, А. І. Колосов, С. О. Станішевський. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – Харків : ХНАМГ, 2008. – 100 с.
3. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / сост. Т. Ф. Ефремова. – М. : Дрофа, 2000. – 1233 с.
4. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
5. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна : курс лекцій / М. Й. Коржанський. – Київ : Наук. думка, 1996. – 336 с.
6. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства / В. С. Нерсесянц. – М. : НОРМА ; ИНФРА-М, 1999. – 552 с.
7. Теория права и государства / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Право и Закон, 1996. – 424 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
9. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.

10. Теорія держави та права : навч. посіб. / А. Ю. Олійник, С. Д. Гусарєв, О. Л. Слюсаренко. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.

11. Правознавство : підручник / за ред. В. В. Копейчикова. – 6-те вид., стер. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – 736 с.

Стаття надійшла до редколегії 27.03.2017
